

ARTIKEL 3

## Vikten av att ”hitta språket” och bidra till språkutveckling under hela dagen

Två lärare i förskoleklassen samtalar om hur de ska arbeta så språk- och kunskapsutvecklande som möjligt under den tid som eleverna vistas i förskoleklassen. Eleverna har mycket varierande språkförmåga i svenska. Lärarna är överens om att språkutvecklingen inte enbart får bli en punktinsats, en metod i form av en ”språksamling” en viss tid varje dag. Istället måste hela dagen tas till vara för medveten utveckling av grundläggande språkutveckling och språklig medvetenhet. Lärarna inser att de behöver öka sina kunskaper om utveckling av svenska som andraspråk och flerspråkighet. De talar också om hur de ska kunna öka varje elevs talutrymme och att fånga tillfällen till genuina samtal med eleverna. Vid måltiderna, i hallen, vid lek både inne och ute, i de mellanrum som uppstår i övergången mellan olika aktiviteter. De konstaterar att de förutom att observera och kartlägga elevernas språkförståelse och språkanvändning även kan bli bättre på att observera vilket språk de själva använder i interaktion med eleverna. De vill försöka använda mer komplex grammatik och adekvata ord på ett genomtänkt och varierat sätt. Lärarna vill även skapa samtal med eleverna som inte enbart handlar om det som sker här och nu utan också om sådant som har hänt eller framtida händelser eftersom det utmanar elevernas förmåga att uttrycka sig sammanhängande och begripligt utan stöd av kontexten. Lärarna konstaterar också att flerspråkig personal eller modersmåls lärare är en viktig resurs för både lärarna och eleverna.

Känner du igen dig i de resonemang som lärarna i exemplet för? Stanna gärna upp lite och fundera över skillnaden mellan medveten planering av grundläggande språkutveckling under hela dagen och särskilda planerade aktiviteter med fokus på ”språkträning”. Läger du/ni också tid på att samtala om och planera för de vuxnas egen språkanvändning utifrån tanken om att stötta och stretcha elevens egen språknivå vid olika tillfällen under dagen i förskoleklassen? Stretchat språk är en översättning av uttrycket pushed output.<sup>1</sup> Genom att uppmuntra eleverna att använda språket i olika sammanhang skapas en djupare språkkunskap. Det kräver att eleven ges mycket tid och stötta till att fokusera på vad som ska sägas och hur det ska uttryckas. Elevens språk ”stretchas” och går bortom den nuvarande språkförmågan för att kommunicera på den intellektuella nivån sammanhanget kräver. Det i sin tur leder till att eleven kan producera sammanhängande och begripligt språk med en utvecklad grammatik.

---

1 Gibbons, 2016.

## Språkutveckling i ett flerspråkighetsperspektiv

Förskolan och skolan är arenor för möten mellan människor med olika sociala, kulturella och språkliga bakgrunder. Eleverna som börjar i förskoleklassen har olika identiteter, erfarenheter och sätt att skapa mening som innebär att lärare i förskoleklassen inte kan räkna med att eleverna har en likadan språklig bas eller likadana erfarenheter av lärande. Det kan vara en enorm spännvidd på elevernas språkförmåga i svenska och det är inte självklart att barn som är födda i Sverige eller som flyttade till Sverige i tidig ålder har en stark språklig bas i något av sina språk när de börjar i skolan.<sup>2</sup> Den utbildning som förskolan erbjuder barnen innan de börjar i förskoleklass påverkar också elevernas språkförmåga och det är inte heller en självklarhet att alla barn, trots att de är upp- vuxna i Sverige, har gått i förskola. Flerspråkiga elever som är födda i ett annat land där deras modersmål är majoritetsspråk har ofta en stark språklig bas i ett eller flera modersmål på en åldersadekvat nivå om inga särskilda svårigheter föreligger.<sup>3</sup> De flesta länderna i världen har skolplikt vid sex eller sju års ålder, men i en del länder börjar barnen i skolan vid fyra eller fem års ålder. Somliga elever som börjar i förskoleklassen vid höstterminens start eller någon gång under läsåret kan därför ha gått i skola eller i en ”skolliknande” förskola/ kindergården i ett annat land innan de anlände till Sverige och har undervisats i till exempel matematik och läser och skriver redan på ett annat språk. Det ställer höga krav på läraren att skaffa sig kunskap om varje individ för att undervisningen ska kunna möta eleverna där de befinner sig. Flerspråkighet i sig är aldrig en orsak till elevers eventuella språksvårigheter.<sup>4</sup> Problemet med för liten exponering av olika språk som leder till outvecklad språkförmåga ligger inte hos eleven. Rektor, lärare och vårdnadshavare behöver tillsammans föra resonemang om hur alla kan stötta eleven på bästa sätt samt vilka förutsättningar som lärare i förskoleklasser med flerspråkiga elever behöver för bästa möjliga undervisning och kartläggning av språk och matematiskt tänkande genom *Hitta språket* och *Hitta matematiken*.

### Vikten av att utveckla textuell kompetens

Forskare pekar på betydelsen av att förskolepersonal och lärare i de tidiga årskurserna lägger mycket tid på att stötta utvecklingen av den grundläggande språkutvecklingen, och då särskilt utvecklingen av ordförråd, och den textuella kompetensen.<sup>5</sup> Det vill säga att eleverna:

- Tillägnar sig kunskap om nya ord och sätter ihop orden på ett mer nyansrikt sätt, till allt mer komplexa meningar och hela stycken.
- Använder bisatser på ett varierat sätt och uttrycker sig sammanhängande och begripligt utan särskilt stöd av kontexten i form av rekvisita, bilder.
- Kan lämna det omedelbara här och nu och tala om sådant som har hänt eller ska hända (När vi var på badhuset förra veckan så...och då...) och i mer generella och kunskapsrelaterade termer (”Ekorror har en yvig och lång

2 Se t. ex. Björk-Willén, 2018; Arnberg, 2004.

3 Hyltenstam, 2007.

4 Håkansson, 2019.

5 Eriksen Hagtvét, 2002; Nauclér, 2004, s. 437–460; Wedin, 2011, s. 95–118.

svans som hjälper dem att hålla balansen”, ”Om ekorren skadar sin yviga, långa svans så kan den ha svårt att hålla balansen”).

Detta är delar av språkutvecklingen som kartläggs i aktivitet 1 och 2 i *Hitta språket*. I den språkliga basen ingår också utveckling av uttal liksom pragmatisk kompetens, det vill säga *hur* vi använder språket beroende på syfte, situation och mottagare. Studier visar att majoriteten av elever i svensk skola som får svårigheter med läsning och skrivande främst har svårigheter med just ord- och begreppsförståelsen som påverkar språkförståelsen i hög grad.<sup>6</sup> Kompensatoriska insatser för att öka elevers ordförråd bör sättas in i förskolan, i förskoleklass och i de tidiga grundskoleåren. Det handlar både om att kvalitativt utöka ordförrådet men också att kvantitativt kompensera dem som har färre ord med sig i bagaget.<sup>7</sup>

## Språkutveckling och kartläggning under hela dagen

De obligatoriska kartläggningsmaterialen kan vara en del av skolans systematiska kvalitetsarbete.<sup>8</sup> Elevernas grundläggande språkutveckling, språkliga medvetenhet och läs- och skrivutveckling kan med fördel följas upp och stimuleras under hela dagen i förskoleklassen vilket lärarna i exemplet i inledningen planerar för. Det är oerhört värdefullt att ta tillvara alla situationer under en dag då interaktion uppstår mellan elever och mellan elever och lärare. Det är framgångsrikt att lärare lyssnar mycket och aktivt på elevernas språkanvändning men också bidrar med eget språkligt utflöde som samtidigt genererar språk i den närmaste utvecklingszonen.<sup>9</sup> Lärares roll, som exceptionellt språkligt medvetna och lyhörda och som språkliga förebilder för eleverna under hela dagen, är särskilt viktigt i mötet med elever som har svenska som andraspråk. Det är i de små sammanhangen, i ”det lilla”, i en autentisk kontext man ofta fångar elevers språkutveckling bäst. Det handlar alltså om att se varje situation som en möjlighet att få syn på elevernas språkförmåga och att samtidigt bidra till språkutveckling. I förskoleklassen som arbetat med temat café pågår många samtal i leken ute och inne och vid lunchen om elevernas tankar, erfarenheter och utforskande av temat café. Flera tillfällen uppstår också under en dag för bedömning av elevers språkutveckling. Genom att lärarna i förskoleklassen utvecklar sitt ”språköra” och får mer erfarenheter av formativ bedömning i helklass, mindre grupper eller i enstaka fall med en enskild elev i taget kan de få en uppfattning om vilka elever som kan vara i behov av extra anpassningar, stödinsatser och även extra utmaningar för att utvecklas så långt det är möjligt.

## En stödjande organisation

Lärarna i exemplet i inledningen av artikeln planerar för en organisation som innebär att eleverna ofta kan leka, utforska och lära i par och i mindre grupper och därmed ökar varje elevs talutrymme och möjligheter att höra och använda språket rikligt i meningsfulla sammanhang. Lärarna inser att de själva inte kan

6 Westlund & Molloy, 2016.

7 Hart & Risley, 1992.

8 Skolverket, 2019. Lärarinformationen *Hitta språket*, s. 1.

9 Vygotsky, 1978.

finnas tillgängliga för alla elever hela tiden, men de kan planera så att eleverna sinsemellan för mer utvecklande samtal med varandra. De kommer också överens om att de ska lyssna mer medvetet på hur varje elev verkar förstå det som sägs i kommunikationen med både lärare och andra elever samt hur eleven själv använder språket under hela dagen. För att kunna göra det måste lärarna vara närvarande i elevernas lek och utforskande och mycket lyhörda för hur eleverna kommunicerar och samtalar med lärare och med andra elever. Därmed kan de i den ordinarie undervisningen få syn på och kartlägga flera delar av elevernas språkutveckling och språkliga medvetenhet på ett funktionellt sätt.

De obligatoriska kartläggningsmaterialen ska ”stödja läraren i att tidigt identifiera elever som är i behov av extra anpassningar inom ramen för den ordinarie undervisningen eller särskilt stöd eller som behöver extra utmaningar för att nå så långt som möjligt”.<sup>10</sup> Utifrån det bestämmer sig lärarna för att ha fokus på några elever i taget och att följa dem systematiskt under en viss tid. De väljer först ut de elever som kan behöva lite extra omsorg och stöttning i sin språk-, läs- och skrivutveckling och följer dem särskilt väl redan från skolstartens början.

## Fem språkprinciper

Veli Tuomela, språkforskare och filosofi doktor i tvåspråkighet, arbetade under många år som konsult i främst förskolor men även skolor där han observerade och dokumenterade lärares språkanvändning och gav dem återkoppling på hur deras eget språkliga utflöde skulle kunna bli mer språkutvecklande för barnen/eleverna. Flera artiklar finns att läsa om Tuomelas arbete med olika kommuner.<sup>11</sup> Tuomela framhåller särskilt vikten av lärares språkliga medvetenhet under det han benämner ”rutinsituationer” (måltider, hallen, lek, läsning osv.). Det handlar enligt Tuomela mycket om vilka språkliga förebilder och modeller eleverna har omkring sig under hela förskole- eller skoldagen. Genom egna iakttagelser från det fördjupade arbetet i praktiken formulerade Tuomela fem grundläggande språkprinciper som stöttar lärare i det språkutvecklande arbetet och särskilt i mötet med elever som lär svenska som andraspråk.

### Tuomelas fem språkprinciper<sup>12</sup>

1. Språkutrymme – det finns utrymme för språk i alla dagliga rutinsituationer och aktiviteter! Fyll utrymmet med så mycket språk som möjligt!  
Ge eleverna möjlighet till samtal i större och mindre sammanhang  
– en till en och i större grupper.
2. Upplevelser – språket utvecklas när eleverna får klä sina upplevelser i ord, använd alltid ett relevant språk, ett språk anpassat efter kontexten och elevens egen språkutveckling.
3. Rikt språkbruk – ge eleverna språkliga utmaningar genom att benämna elevernas omvärld. Använd rätt ord för rätt situation.
4. Språknivå – om den vuxne ligger lite över elevens språknivå stimuleras och utmanas elevens språkutveckling.

10 Skolverket, 2019. Lärarinformationen *Hitta språket*, s. 1.

11 Se till exempel Jacobsson, 2002; Bengts, 2014.

12 Ordet ”barn” har ändrats till ”elev” för att passa målgruppen

5. Begriplighet – det är lätt att vara övertydlig med kroppsspråk och gester och bilder, men fundera alltid över hur begripligt språket i sig är. ”Skala bort” allt övrigt så att språket måste bära av sig självt. Då kan du fånga den reella språkförståelsen och språkanvändningen.

Enligt Tuomela är förskolan väldigt viktig för flerspråkiga barn, eftersom det finns många chanser att använda svenska i naturliga sammanhang. När barnen börjar skolan är det genast svårare och det största problemet enligt Tuomela är att eleverna får tala för lite på grund av ett stort antal helklassaktiviteter och enskilda aktiviteter. Leken är en betydande del av förskoleklassens innehåll enligt styrdokumentet vilket innebär att lärare i förskoleklass har alla möjligheter att organisera en funktionell och lekfull undervisning utifrån elevernas förutsättningar och behov. Tuomela skriver under på det faktum att det är en myt att barn lär sig ett nytt språk fort och att de skulle lära sig det nya språket helt av sig själva enbart genom att vistas i en social och språklig miljö. Det är snarare högst ovanligt att flerspråkiga elever kommer i kontakt med det nya språket i en sådan grad att utvecklingen sker naturligt. Särskilt om flertalet elever i gruppen talar en svenska som är under utveckling. Det är därför viktigt att reflektera över hur lång tid varje dag som språket/andraspråket stimuleras samt kvaliteten på språkstimulansen.

## Samtalsunderlag

- Känner ni lärare igen er i de resonemang som lärarna för i artikelns inledande stycke? På vilket sätt eller varför inte?
- I artikeln synliggörs ett förhållningssätt som innebär att lärarna ger förutsättningar för grundläggande språkutveckling under hela dagen genom en hög språklig medvetenhet i kontrast till planering av i tid avgränsade aktiviteter med fokus på ”språkträning”? Hur tänker ni kring skillnaderna dem emellan och vad präglar främst ert förhållningssätt och er undervisning?
- På vilket sätt och i vilka situationer under dagen kan elevernas språkliga förmåga synliggöras?
- Merparten av kartläggningen kan genomföras genom att lärare fångar upp och noterar det som sker spontant, både i ordinarie undervisning och i andra meningsfulla sammanhang som förekommer under en skoldag. Planera för hur ni lärare kontinuerligt och på ett enkelt sätt ska kunna notera det som fångas upp av elevers kunnande.

## Referenslista

- Arnberg, L. (2004). *Så blir barn tvåspråkiga*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bengts, M. (2014). ”Matstund blir viktig pratstund”. Intervju med Veli Tuomela. *Förskolan* 13 januari 2014.
- Björk-Willén, P. (red). (2018). *Svenska som andraspråk i förskolan*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Eriksen Hagtvet, B. (2002). Skriftspråksutveckling genom lek. Hur skriftspråket kan stimuleras i förskoleåldern. Stockholm: Natur och kultur.
- Gibbons, P. (2016). *Stärk språket stärk lärandet*. Stockholm: Hallgren & Fallgren Studieförlag.
- Hart, B. & Risley, T. (1992). American parenting of language-learning children: Persisting differences in family-child interactions observed in natural home environments. *Developmental Psychology*, 28, 1096–1105.
- Hyltenstam, K. (2007). Modersmål och svenska som andraspråk. I: Att läsa och skriva – forskning och beprövad erfarenhet. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Håkansson, G. (2019). *Tvåspråkighet hos barn i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Jacobsson, E. (2002). ”Många tror att de pratar mycket med barnen”. Intervju med Veli Tuomela. *Lärarnas Tidning* 30 maj 2002.
- Naucélér, K. (2004). Barns språkliga socialisation före skolstarten. I: K. Hyltenstam & I. Lindberg (red) Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle. Lund: Studentlitteratur. S 437–460.
- SKOLFS 2010:37: Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. Reviderad 2019.
- Skolverket. (2019). *Hitta språket. Nationellt kartläggningsmaterial i språklig medvetenhet i förskoleklass*. Stockholm: Skolverket.
- Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University.
- Wedin, Å. (2011). Utveckling av tal och skriftspråk hos andraspråkselever i skolans tidiga år. *Didaktisk Tidskrift*, Vol 20, No 2, 2011, s. 95–118. Örebro universitet.
- Westlund, B. & Molloy, G. (2016). ”Olika bedömningsdiskurser”. I: Ljung Egeland, B. m.fl. (red.): Tolfte nationella konferensen i svenska med didaktisk inriktning: Textkulturer. Elva högstadielärares resonemang om hur de bedömer sina elevers läsförståelse. Karlstad 24–25 november 2016. Karlstad. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1169103/FULLTEXT01.pdf> Hämtad 2019-11-18.